

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ ОБЛІКУ І АУДИТУ

Кафедра обліку у виробничій сфері

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни «Бухгалтерський облік (загальна теорія)»

на тему:

Балансове узагальнення в обліку

Студента (-ки) 3-о курсу групи _____

напряму підготовки 6.03.05.09 «Облік і аудит»

_____ Петрончак А. П. _____

(прізвище, ім'я)

Науковий керівник: Назарова І.Я.

_____
(посада, вчене звання, науковий ступінь,

_____
прізвище, ініціали)

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECST _____

Члени комісії:

_____
(підпис)

_____
(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

_____
(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

_____
(прізвище та ініціали)

ТЕРНОПІЛЬ, 2016

Зміст

ПЛАН	ПОМИЛКА! ЗАКЛАДКУ НЕ ВИЗНАЧЕНО.
ВСТУП	1
1. Поняття про балансове узагальнення як метод вивчення економічних явищ і процесів	6
2. Історія розвитку балансового узагальнення в бухгалтерському обліку.....	16
3. Будова балансу як форми фінансової звітності в Україні	27
4. Підходи до побудови балансу за кордоном	32
5. Можливості вдосконалення балансу як форми звітності.....	39
Висновок.....	45
Список використаної літератури.....	46
Додатки	

План

1. Поняття про балансове узагальнення як метод вивчення економічних явищ і процесів.
2. Історія розвитку балансового узагальнення в бухгалтерському обліку.
3. Будова балансу як форми фінансової звітності в Україні.
4. Підходи до побудови балансу закордоном.
5. Можливості вдосконалення балансу.

Вступ

В теперішніх умовах господарювання особливо актуальним є проблема інформаційного забезпечення процесу управління. Так як від якості, своєчасності та змістовності отриманої інформації залежить ефективність управління підприємством та, як наслідок, успішність та конкурентоспроможність бізнесу. В сьогоднішньому основним джерелом інформації про фінансовий стан підприємства – виступає баланс, який є невід'ємною складовою системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, яка може забезпечити інформаційні потреби усіх категорій внутрішніх і зовнішніх користувачів.

Дослідженням історії обліку та балансу, як його невід'ємної складової, присвячені відомі праці іноземних вчених, як: В.Е. Ануфрієв, Ф.Ф. Бутинець, Й.Я. Даньків, М.І. Кутер, М.Р. Лучко, Ж. Рішар, Я.В. Соколов, К.Ю. Циганков. Історичні аспекти розвитку балансу висвітлено у працях Й. Бетге, Н.А. Бреславцевої, Л.В. Чижевської.

В теперішній час актуальним виступає оволодіння методикою аналізу балансу. Дана методика допоможе об'єктивно оцінити ефективність господарської діяльності та виробити обґрунтовані управлінські рішення за для виявлення та використання резервів покращення функціонування виробничих ресурсів підприємства. Вміти читати баланс повинні керівник підприємства, працівники економічних та інших служб для вирішення найрізноманітніших питань.

Метою даної курсової роботи є комплексне теоретичне узагальнення розділів бухгалтерського балансу, методики формування й історичні аспекти його становлення в Україні.

Для досягнення вказаної мети були поставлені наступні завдання :

- дослідити історичні аспекти розвитку економічної категорії баланс ;
- дати загальну характеристику бухгалтерського балансу, як основного джерела інформації для аналізу фінансового стану підприємства ;

- розглянути й охарактеризувати розділи та статті бухгалтерського балансу ;
- висвітлити напрями удосконалення бухгалтерського балансу .

Об'єктом дослідження являється бухгалтерський баланс як економічна категорія.

Предметом дослідження виступають організаційно–економічні відносини в процесі відображення в обліку розділів та статей бухгалтерського балансу.

1. Поняття про балансове узагальнення як метод вивчення економічних явищ і процесів.

В щоденному розумінні баланс значить рівновагу, тотожність надходжень та витрат; балансувати — дотримувати відповідності наявних господарських засобів та джерел утворення.

Баланс виступає не просто складовою методу бухгалтерського обліку чи його елементом; але й найважливішим документом бухгалтерської звітності, суттєве джерело інформації для управління, планування, організації виробництва, нормування, аналізу, контролю. Баланс також ще постає обліковою категорією, синтезом облікових записів.

Виступаючи обліковим терміном слово «баланс» постає у двох значеннях:

- рівність, рівновага двох підсумків протилежного значення, які мають місце в рахунках, відомостях та таблицях: рівність сум чи кількості прибутку та витрат, дебету та кредиту, активу та пасиву. В цьому розумінні слово баланс зберігає близький зв'язок із первісним значенням даного слова: однакові підсумки ніби відповідають збалансованим шалькам терезів;
- таблиця, на якій відображається результат облікової реєстрації, майновий стан підприємства у грошовій оцінці на відповідний момент, тобто стан його активів та пасивів.

В другому значенні слова баланс постає, як таблиця, яка відображає майнову статистику, а деколи і динаміку господарства, у балансі є тісний зв'язок з поточним обліком господарської діяльності, його організацією, формами та методами. Ще існують інші підходи й погляди, коли баланс розглядають як зовсім незалежне поняття від системи бухгалтерського обліку. Але в прихильників такого напрямку баланс втручається як облікова категорія, і також як облікове поняття. Через це відомий український учений-економіст О. П. Рудановський зробив спробу ґрунтовніше визначити поняття балансу, трактуючи його не просто як таблицю чи як форму вираження результатів облікової реєстрації, але й як сукупність конкретних властивостей

господарства, притаманних йому реально, незалежно від того, наскільки та як вони відображуються рахівництвом. Даний баланс, підкреслює О. П. Рудановський, репрезентує у кожному господарстві сукупність усього обчисленого, і того, що в господарстві підлягає грошовій оцінці[1,с.200-203].

Даній оцінці підлягають основні та оборотні засоби, самі гроші, які перебувають на даний момент в господарстві, його юридичні відносини до третіх осіб та до власників господарств: іншим словом — це права та обов'язки господарства, його витрати та доходи. Сукупність виражених в грошовій формі матеріальних засобів, прав господарства і його витрат — із одного боку, та сукупність зобов'язань і доходів господарства з другого — на кожний момент перебувають в рівновазі, тобто балансуються, незалежно від то як обліковуються ці об'єкти.

Слово «баланс» має ще також третє — цілком інше значення, коли його застосовують для кількісних зіставлень певних економічних явищ. В таких балансах може і не бути рівності активу та пасиву: їх називають активними, наприклад, активний торговий баланс, коли вивіз перевищує ввіз, чи пасивними, коли потреби перевищують наявність відповідних ресурсів, товарно-матеріальних цінностей, нематеріальних активів.

Зміст та будова балансу змінювались залежно від форм власності, рівня продуктивних сил та розвитку виробничих відносин суспільства. Для кожного етапу розвитку суспільства властива своя побудова балансу, який поділявся за відповідними ознаками. До найтипівіших ознак (починаючи з 1925 року) в Україні відносили: джерела складання; строки складання; обсяг даних; зміст; форму.

Розрізняли інвентарні, книжні та генеральні баланси за джерелами складання. Інвентарні баланси могли складатись лише на підставі повного опису інвентарю і є його скороченим та спрощеним викладом. Ці баланси виконувались або за створення нового господарства на певній майновій основі, але й також за зміни господарством форми власності, або за впровадження в господарстві нової, більш раціональної системи обліку.

Книжні баланси складались на підставі записів у книгах, попередня перевірка яких за допомогою інвентаризації не проводилась. Дані баланси О. П. Рудановський називав пробними, попередніми. Генеральний баланс, що його як виняток заміняли інвентарні та книжні баланси, був синтезом того і іншого. Цей баланс складався за рік та тільки на підставі опису інвентарю та пробного балансу.

За строками складання баланси поділялись на вступні, операційні, ліквідаційні. Вступний баланс складався на момент створення підприємства та був здебільшого балансом інвентарним. Операційні баланси складались періодично протягом року та охоплювали окремі аспекти (як правило, виробничі) діяльності підприємства. Ліквідаційний баланс складався на день початку ліквідації підприємства, припинення ним свого нормального існування. Операційні баланси, які складались протягом усього періоду ліквідації, називались ліквідаційними, а останній — завершальним ліквідаційним балансом.

Залежно від обсягу інформації баланси поділяли на прості, складні і зведені. У простому балансі відображали майновий стан (а інколи й динаміку) простого господарства, тобто господарства, в якому немає структурних підрозділів, допоміжних виробництв та допоміжних підприємств із самостійним обліком. У таких господарствах провадиться єдине самостійне рахівництво і єдиний, простий баланс. Складного балансу потребували складні господарства, що мали відділи, філії чи підприємства, які самостійно вели рахівництво і складали прості баланси. Простих балансів у цих структурах складалось стільки, скільки було окремих самостійних систем рахівництва. З простих балансів в цілому складався складний (зведений) баланс, який отримували з допомогою механічного постатейного підсумовування даних із простих балансів та підбиття у особливій колонці загальних підсумків активу та пасиву. В такому балансі окремі колонки характеризують стан окремих самостійних одиниць господарства - колонка «Усього» відображає загальний стан господарства у цілому.

В залежності від призначення, змісту та порядку складання розрізняють такі види балансів: сальдовий, оборотний, вступний, заключний, ліквідаційний, попередній, шаховий, порівняльний.

Сальдовий баланс характеризує в грошовій оцінці майно господарюючого суб'єкта та джерела утворення майна за станом на визначену дату.

Таблиця 1

Сальдовий баланс

Актив Пасив	На початок звітнього періоду	На кінець звітнього періоду
БАЛАНС		

Баланс складається бухгалтерією підприємства шляхом підрахунку залишків по рахунках.

Оборотний баланс крім залишків засобів та джерел утворення майна на початок та кінець періоду містить дані про їхній рух (дебетові і кредитові обороти) за звітний період. По своїй будові він буде відрізнятися від сальдового балансу.

Таблиця 2

Оборотний баланс

	На	Вартісні зміни (джерел)	На кінець

Актив Пасив	початок звітнього періоду	збільшення	зменшення	звітнього періоду
БАЛАНС				

Також оборотний баланс займає велике значення у якості проміжного робочого документа, використовуваного у процесі складання вступного, заключного і ліквідаційного балансу.

Вступний баланс (початковий) - перший баланс, що складається на початку діяльності підприємства. В його активі відбивається склад майна підприємства, отриманого при його організації, а у пасиві - джерела його виникнення. Вступний баланс містить менше статей, чим наступні баланси, що відбивають результати господарської діяльності за визначений період часу. Перед складанням вступного балансу, як правило, проводиться інвентаризація й оцінка наявного в підприємства майна.

Заключний баланс - звітний документ про виробничо-фінансову діяльність підприємства за визначений період часу. Він складається на основі перевірених бухгалтерських записів.

Ліквідаційний баланс складається для характеристики майнового стану підприємства на дату припинення його діяльності як юридичної особи.

Попередній баланс - бухгалтерський баланс, складається заздалегідь на кінець звітнього періоду з обліком очікуваних змін у складі майна підприємства. Основою такого балансу служать фактичні бухгалтерські дані про стан активних і пасивних статей до моменту його складання й очікувані дані по господарських операціях, що будуть зроблені до закінчення звітнього періоду. Складання попереднього балансу має на меті заздалегідь установити фінансове положення підприємства, у якому воно виявиться наприкінці звітнього періоду.

Баланс-брутто містить в собі регулюючі статті, які використовуються для наукових досліджень, удосконалювання інформаційних функцій балансу й інших.

Баланс-нетто - баланс, із якого виключені регулюючі статті: "Знос основних засобів", "Знос нематеріальних активів". В сучасних умовах зросло значення балансу-нетто, через те що він дозволяє визначити реальну вартість майна підприємства.

За змістом баланси поділялись на шахові і порівняльні.

Шаховий баланс, що отримав свою назву від своєї форми, що нагадувала шахову дошку, можна називати і динамічним балансом, тому що він відображав стан господарства на початок і кінець звітного періоду та рух майна. При цьому обороти у шаховому балансі давалися у розрізі кореспондуючих рахунків, що уможлилювало визначення його економічного змісту, так як зрозуміло було, звідки надійшла сума на рахунок та на що саме її було витрачено. А тому шаховий баланс, складений за звітний період після річного звіту, можна вважати і сальдовим, і оборотним, і результатним балансом. Шахові баланси є дуже наочними. Тому їх доцільно застосовувати тільки на невеликих підприємствах, тому що збільшення кількості використовуваних рахунків бухгалтерського обліку робить дані баланси громіздкими та незручними для практичної роботи.

Порівняльний баланс ставив перед собою завдання порівняти статті звітного балансу із минулими періодами. Дані порівняння давалися у абсолютних та відносних величинах, тобто статті активу і пасиву балансу показувалися у відповідних сумах та відсотках на початок та кінець звітного періоду. Усі сучасні баланси називають і порівняльними, бо у них усі показники наводяться в абсолютних величинах на початок року та на кінець звітного періоду. Що дає змогу протягом календарного року оцінювати показники балансу у динаміці, осмислювати їхні зміни.

Окрім шахових, за формою розрізняли ще і баланси двосторонні й односторонні. Найбільш поширеними були двосторонні баланси, у них

ліворуч розміщувалися активи, праворуч — пасиви. Односторонні баланси відрізнялися від двосторонніх за зовнішнім виглядом — в них пасив розміщувався не поряд із активом, а після нього або під ним. Отже, ця форма балансу була менш наочною, тому що вона ніби приховувала ідею протиставлення актива пасиву, що є характерним для самої природи балансу.

Підприємства і установи складають місячну, квартальну та річну бухгалтерську звітність, у яких відображають склад майна та джерела його формування. Квартальна бухгалтерська звітність подається підприємством не пізніше 25 числа місяця, наступного за звітним періодом. Річна бухгалтерська звітність — не пізніше 29 лютого року, наступного за звітним. Установи, що утримуються за рахунок бюджету, подають місячну, квартальну та річну бухгалтерську звітність у визначені керівним органом строки.

Важливим документом бухгалтерської звітності є бухгалтерський баланс. Бухгалтерський баланс — це спосіб узагальненого відображення й економічного групування засобів господарства за їхніми видами і джерелами утворення у грошовій оцінці на відповідний момент, як правило, на 1-ше число місяця.

Баланс будується у формі таблиці, що складається з двох частин: ліва — актив, права — пасив (у перекладі з лат. слово «актив» означає дійовий, діяти, діяльний; слово «пасив» — утримуваний, бездіяльний). У активі наводиться склад та розміщення господарських джерел господарських засобів та призначення коштів засобів, в пасиві — джерела господарських засобів та призначення коштів.

Таблиця 3

Джерела господарських засобів та призначення коштів

Актив	Пасив
Склад і розміщення господарських засобів (активи)	Джерела утворення господарських засобів (власний капітал і зобов'язання)

Беручи загалом, можна сказати, що актив — це система показників, що відображують склад та розміщення засобів господарства, згрупованих в якісно однорідні групи; пасив балансу є системою показників, що відображають джерела утворення і цільове призначення засобів господарства, також згрупованих у якісно однорідні групи. З погляду політичної економії пасив виступає сумою вартостей, отриманих з різних джерел, тоді як актив — це конкретні форми існування цих вартостей.

Засоби господарства та джерела їх утворення показуються у балансі в розрізі окремих економічних груп, вони називаються статтями балансу. До кожної статті балансу включаються однакові за економічним змістом засоби господарства чи джерела їх утворення. Кількість статей балансу визначається галузевими особливостями діяльності підприємств. Спрощена форма бухгалтерського балансу наведена в додатку Б.

Статті балансу розподіляються на однойменні та комплексні. Однойменні статті відображають стан якогось одного виду господарських засобів чи джерел їх утворення. Наприклад, основні засоби, нематеріальні активи, готова продукція, зареєстрований капітал, пайовий капітал. Комплексні статті відображають стан кількох видів господарських засобів чи джерел їх утворення. Наприклад, стаття «Виробничі запаси» об'єднує матеріали, паливо, запасні частини, напівфабрикати, комплектуючі вироби.

Таким чином, статті балансу згруповано так, щоб, порівнюючи підсумки розділів активу та пасиву і окремих їх показників, можна було робити загальні висновки про фінансово-господарську діяльність підприємства.

Природа балансу потребує рівності його активу і пасиву. Це зумовлено тим, що і у активі, і у пасиві відображаються тіж засоби. Звідси випливають такі правила:

- Актив (А) дорівнює пасиву балансу (Р), тобто підсумки активу та пасиву мають бути однаковими: $A = P$.
- Загальний підсумок активу (А) дорівнює сумі показників всіх його статей ($a_1, a_2, \dots$), тобто $A = (a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_n)$.
- Сума показників усіх статей активу дорівнює сумі показників усіх статей пасиву балансу: $a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_n = p_1 + p_2 + p_3 + \dots + p_n$

Процес складання балансу регламентовано Урядом України та відповідними державними органами. Особливо це стосується кінцевого (річного) балансу, складання якого потребує обов'язкової інвентаризації всіх його статей. Тому практичні працівники, причетні до складання місячних, квартальних та річних балансів, повинні дотримуватись таких вимог:

- Своєчасність балансу — складання та подання балансу за призначенням у належний термін.
- Повнота балансу — відображення в ньому стану майна всіх структурних підрозділів, відділів, філій, що входять до складу підприємства.
- Об'єктивність балансу — вірогідність балансу, що базується на даних поточного бухгалтерського обліку.
- Реальність балансу — відповідність його статей дійсності.
- Наступність балансу — зв'язок звітного балансу з попередніми балансами за формою, будовою, змістом, відповідністю кореспонденції та оцінки.
- Точність балансу — відповідність показників балансу показникам інших звітних форм.
- Ясність балансу — доступність для розуміння не тільки особами, що його склали та підписували, а й усіма спеціалістами, які його вивчатимуть.

Кожна вимога відіграє важливу роль в системі бухгалтерського обліку та назвати якусь з них найголовнішою неможливо. Всі вони пов'язані між собою, доповнюють одна одну та націлені на забезпечення достовірного, доступного, об'єктивного і дійового бухгалтерського обліку (рис1.1.).

Рисунок наочно свідчить, що усі вимоги тісно пов'язані між собою та щодо балансу перебувають в прямому зв'язку.

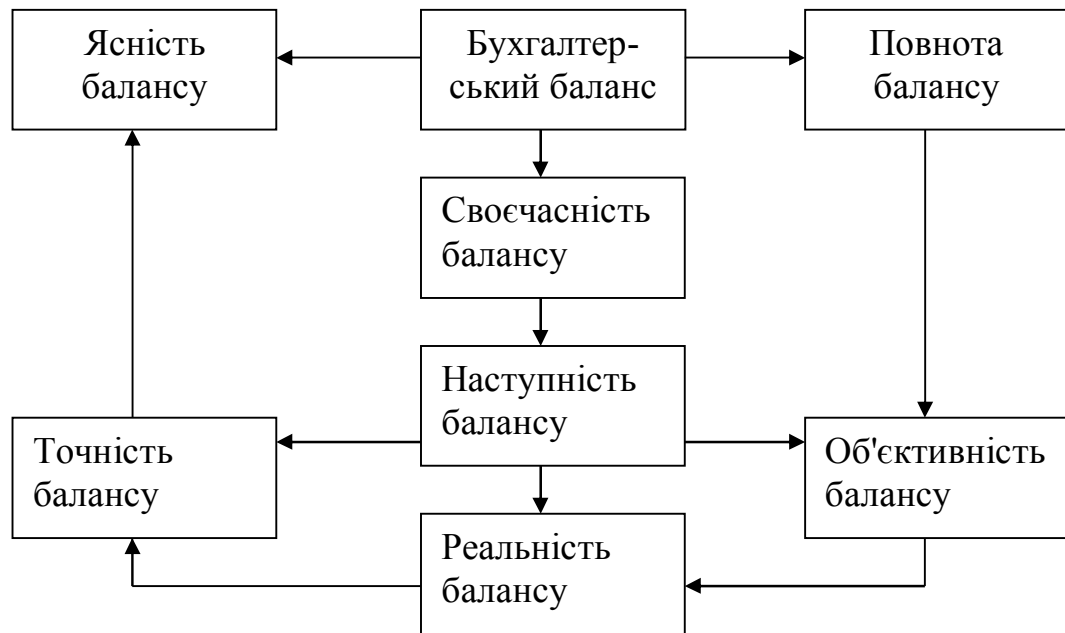

Рис1.1. Вимоги до складання бухгалтерського балансу

Дотримання вимог під час складання балансу забезпечує його багатогранність та значущість. А тому баланс необхідно розглядати з технічного, економічного, правового та наукового боку як вершину облікового процесу, найважливіше джерело інформації для оцінки, аналізу, планування, управління підприємством, як джерело для наукових досліджень.

2. Історія розвитку балансового узагальнення в бухгалтерському обліку.

Бухгалтерський баланс як облікова категорія був сформувався не відразу. З початку свого існування бухгалтерський баланс використовувався виключно як контрольний обліковий прийом, проте його широке застосування в практичній діяльності викликало потребу у поглибленні наукових досліджень в цьому напрямі, що обумовило появу окремої наукової течії – балансознавства.

Розробка подальших напрямів удосконалення бухгалтерського балансу можлива лише за умови системного дослідження історії розвитку цієї облікової категорії. Саме вивчення історичних аспектів розвитку бухгалтерського балансу дозволяє зрозуміти економічну сутність категорії, усвідомити її сучасне значення, осмислити досвід попередників та передбачити напрями подальшої еволюції.

Незважаючи на пильну увагу, яка приділяється історичним аспектам розвитку бухгалтерського обліку у працях вітчизняних й іноземних науковців, в даний період недостатньо систематизованими залишаються основні етапи розвитку бухгалтерського балансу як облікової категорії.

Узагальнення накопиченого досвіду попередників дало змогу виокремити п'ять основних етапів розвитку бухгалтерського балансу, які ілюструють еволюцію цієї категорії, набуття нею характерних ознак та властивостей, починаючи із балансу як економічної категорії і закінчуючи балансом як елементом методу бухгалтерського обліку та формою фінансової звітності. Основні етапи еволюції бухгалтерського балансу подано на рисунку 2.1.

Основними моментами, які дозволили балансу переходити на нові щаблі еволюції і ставали початком кожного нового етапу його розвитку, були: на першому етапі - розвиток товарно-грошових та кредитних відносин (до XIII ст.); на другому - поширення подвійного запису у обліковій практиці (XIII - XV ст.); на третьому етапі - виокремлення підприємств як

самостійних суб'єктів господарювання (XV -поч. XX ст.); на четвертому - розвиток промисловості в межах національних економік (поч. XX - 70-х рр. XX ст.); на п'ятому – поширення транснаціональної корпорації і глобалізація суспільства (з 70-х рр. XX ст.).

Рисунок 2.1

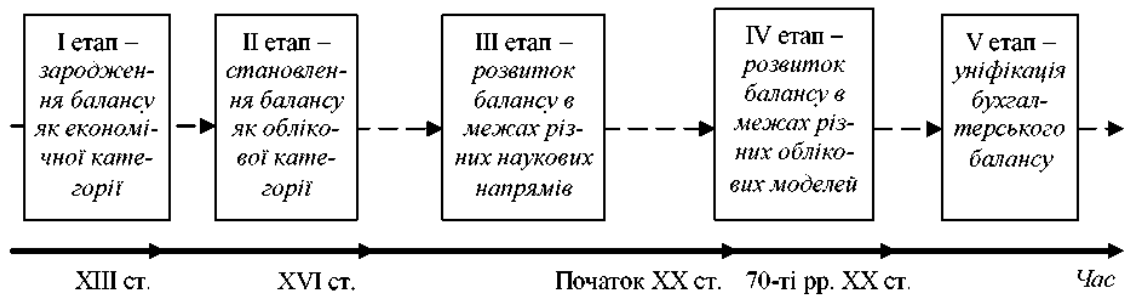

Рис. 2.1. Етапи еволюції бухгалтерського балансу

На першому етапі розвитку баланс використовувався виключно як економічна категорія, сутність якої полягала в урівноваженні взаємозалежних об'єктів і була спричинена двоїстістю господарських процесів, виникненням і поширенням товарних, а потім товарно-грошових відносин.

Давньогрецький мислитель Аристотель звернув увагу на те, що обмін неможливий без рівності, а рівність - без співвимірності. В формулі простого товарного обороту процес обміну товарів фіксується через такі зміни форм: $T - G - T$. Вартість товару знайшла свою рівність у визначеній кількості грошей і «переселилася» з товарної форми у грошову. Продавець повністю відчужує товар і стає власником грошей. Відчужуючи товар як річ, він не відчужує вартість проданого товару. Вартість товару, виражена в ціні продажу, залишається у продавця [4, с. 8-9].

Водночас відображення вхідних та вихідних грошових потоків та взаємозв'язок між ними характеризували зміст товарного балансу, що був основою формування звітів фінансово-кредитних установ в Стародавній Греції [3]. А ефективний контроль за величезними багатствами

Стародавнього Риму здійснювався за допомогою кошторисів провінцій і держави в цілому, що стали прообразами макроекономічних балансів [5, с. 39].

Отже, можна зробити висновок, що у Стародавньому Світі баланс використовувався як система показників, яка відображала кількісне співвідношення двох елементів або сторін будь-якої діяльності (доходів і видатків держави, вхідних і вихідних грошових потоків). При цьому використання балансу в облікових процедурах ще не відбувалося.

Такими є традиційні погляди вчених на розвиток бухгалтерської науки в Стародавньому Світі. Проте дослідження деяких російських вчених, які були проведені в останні роки, спростовують цю теорію [8-10]. Так, К.Ю. Циганков стверджує, що подвійна бухгалтерія зародилася у Стародавньому Римі, наслідком її застосування і стало складання бухгалтерського балансу. Основи подвійної форми ведення бухгалтерського обліку пізніше знайшли своє відображення у Середньовіччі у вигляді венеціанського і флорентійського способів бухгалтерського обліку. К.Ю. Циганков зазначає, що перший варіант був спрощеним та використовував баланс лише як спосіб перевірки правильності ведення бухгалтерського обліку через складання пробного балансу. Другий, флорентійський, був значно складнішим та практично ідентичним до сучасного. Тут баланс використовувався як одна з форм звітності, на основі якої інтерпретувалися дані бухгалтерського обліку. Однак флорентійський варіант подвійної бухгалтерії до середини XIX ст. тримався в таємниці, тому розвиток подвійної бухгалтерії відбувався через удосконалення венеціанського способу обліку. Вважаючи, що результати дослідження К.Ю. Циганкова є закономірним вираженням права вченого на індивідуальні наукові погляди, в даній роботі будемо дотримуватися традиційних поглядів на історію розвитку бухгалтерського обліку.

Тому результатом розвитку балансу на першому етапі вважаємо його широке розповсюдження у багатьох сферах економічної діяльності, зокрема у

здійсненні торгових і фінансово-кредитних операцій, використанні в управлінні державою.

Другий етап розвитку балансу розпочався з моменту виникнення та поширення в обліковій практиці подвійного запису. Час і місце його виникнення залишається предметом наукової дискусії і сьогодні. Так, на початку ХХ ст. вважалося, що подвійна бухгалтерія зародилася в Генуї у 1340 р. Потім з'явилися теорії про більш ранній період її зародження. Зокрема, Кастелані першою пам'яткою подвійної бухгалтерії вважав облікові книги Рене Фіні (працівника флорентійської компанії), що відносяться до 1296-1300 р. (до них також звертається К.Ю. Циганков). У цих книгах кожен обліковий запис за дебетом окремого рахунку має пряме посилання на кредит іншого, кореспондуючого, рахунку і навпаки. Проте документів, які б дозволили дослідити повний обліковий цикл за цією системою обліку, досі не знайдено. Мета й напрями використання такого способу облікових записів до сьогодні не встановлені, тому говорити із впевненістю про застосування подвійної бухгалтерії у цей період не можна.

Найбільш поширеною є думка вчених про виникнення подвійного запису та балансу як наслідку його застосування у містах Північної Італії у XV ст. Першою працею, у якій було зафіксовано застосування в обліку подвійного запису та бухгалтерського балансу, був «Трактат про рахунки і записи» Л. Пачолі (1494 р.). У ньому зазначено, що рахунки активів, включаючи особисте майно купця, повинні розміщуватися ліворуч, а джерела їх утворення - праворуч. Так, у балансі з'явилися дві сторони - актив і пасив. Записи господарських операцій за однією і тією ж сумою за двома типами рахунків Головної книги формували баланс, який використовувався для контролю за правильністю застосування подвійного запису. Отже, у трактаті вперше йдеться про перевірний баланс і баланс як таблицю, що відображає стан майна та його зв'язок з інвентарем [7, с. 29].

Таким чином, на другому етапі розвитку бухгалтерського балансу подвійний характер відображення господарських операцій зумовив

використання балансу як облікової категорії. Поділ рахунків на активні та пасивні став основою формування структури балансу, який і сьогодні має дві складові - актив і пасив. Проте в цей час баланс не набуває широкого використання в управлінні та виконує значною мірою лише контрольну функцію.

Із середини XVI ст. в економіці Західної Європи відбуваються якісні зрушення, спричинені зміною типу економічної системи. У цей період відбувається процес «первісного нагромадження капіталу», в основу якого покладаються ринкові відносини. У цей час різко зростає потреба в релевантній інформації про діяльність підприємства, що починає функціонувати як самостійний економічний суб'єкт. У результаті починається новий етап розвитку облікової думки, у межах якого вчені спрямовували свої дослідження на пояснення природи економічних процесів, що відбуваються на підприємстві, способи їх відображення в обліку та інтерпретацію отриманої інформації.

Унаслідок цього третій етап розвитку бухгалтерського балансу здійснювався в кількох напрямках, основними з яких були такі: юридичний, економічний, процедурний, персоналістичний.

Юридичний напрям розвитку бухгалтерського обліку та балансу було започатковано в Іспанії, звідки він поширився майже на всі країни Західної Європи. Його основоположник - видатний іспанський математик і юрист Дієго дель Кастіло - у 1522 р. першим визначив поняття балансу, виходячи з його юридичної природи. До активу балансу він включив заборгованість усіх осіб, з якими було укладено договори, а в пасив -обсяг прав і зобов'язань, що впливали з цих договорів.

Ідеї Д. дель Кастіло були продовжені Г. де Тексада, який метою ведення обліку вважав ефективне управління договірними відносинами та контроль за їх здійсненням. Висунуті ним вимоги щодо необхідності регламентації обліку та структуризації вихідної інформації стали передумовою виникнення теорії звітності.

Економічний напрям розвитку облікової думки, що передбачав інвентарне трактування балансу, характерний для нідерландських вчених. Його прибічник Ян Імпін (1485-1540) зазначав, що основою складання балансу є перевірка кожної статті шляхом проведення інвентаризації. Такий прийом, на його думку, забезпечує реальність складеного балансу. Його співвітчизник С.Г. Кардинель (1578-1647) підтримував цю тезу і продовжив дослідження балансу на різних етапах функціонування підприємства та розробив теорію вступного і заключного балансу [6, с. 88].

Економічний підхід до трактування балансу підтримував і видатний італійський вчений Ф. Беста (1845-1923). Проголошуючи об'єктом обліку не людські взаємовідносини, а вартість цінностей, на які вони спрямовані, Ф. Беста став автором теорії фонду. Фонд, згідно з його теорією, - це загальний обсяг вартостей, вкладених у підприємство, що складається з окремих елементів, кожному з яких відповідає окремий бухгалтерський рахунок. Ф. Беста висував такі вимоги до структури балансу: у його активі відображаються рахунки активів і кредиторів, у пасиві - рахунки власника та фінансових результатів.

Вершиною розвитку економічного напрямку облікової думки вважаються праці французьких вчених, зокрема Е.П. Леоте та А. Гільбо (1819-1895). Виходячи з концепцій, запропонованої ними теорії, баланс є наслідком подвійного запису, синтезом рахунків, що не закрилися.

Незважаючи на те, що юридичний і економічний напрями розвивалися паралельно, було чимало вчених, які намагалися синтезувати їх основні положення. Так, француз Ж. Саварі (1622-1690) об'єднувальною категорією для цих напрямів обрав бухгалтерський баланс. У своїх працях він доводив необхідність застосування різних підходів до складання балансу залежно від потреб управління.

Концепція німецької облікової школи виявилася у формуванні процедурного напрямку розвитку обліку. Саме в Німеччині наприкінці XIX - на поч. XX ст. виник оригінальний напрям розвитку облікової теорії –

балансознавства, початковою концепцією якого стало вчення І.Ф. Шера (1846-1924). В основу обліку він поклав баланс і побудував теорію обліку від загального до конкретного. І.Ф. Шер вперше дав визначення балансу, згідно з яким баланс є рівністю активу і пасиву, побудований у формі рахунків у заключний день операційного періоду. Сьогодні, як і у ті часи, основою балансу є постулат Шера, що характеризує економічну сутність підприємства: $A = P$, (де A – актив, P – пасив). Відповідно до цього рівняння, він назвав рахунки активними та пасивними, і започаткував, таким чином, алгоритмізацію обліку. Отже, балансознавство включало теоретичні принципи побудови балансу, вивчало підходи щодо оцінки його статей і разом з тим ставало наукою про аналіз господарської діяльності підприємства [1, с. 46].

На відміну від економічного, юридичного та процедурного напрямів розвитку облікових ідей, прихильники персоналістичного напрямку спрямовували свої зусилля на вирішення практичних облікових завдань. Вченими було розроблено теорію персоніфікації рахунків, що інтерпретувалися як екрани, за допомогою яких здійснюється спостереження за поведінкою агентів підприємства (власників, працівників, дебіторів, кредиторів).

Яскравий представник цього напрямку - англійський вчений Л.Р. Діксі (1864-1932), який присвятив свої праці оцінці окремих об'єктів обліку та її зміні під впливом інфляції, звернув увагу на можливість отримання підприємством потенційного прибутку або збитку, що виникає в разі зміни цін на активи. Баланс, на його думку, був найзручнішим способом чіткого розподілу фінансового результату між звітними періодами та достовірного відображення фінансового стану підприємства.

Результати досліджень вчених-персоналістів були покладені в основу законів про компанії 1855 р. і 1862 р. у Великій Британії, що вимагали від керівників підприємств періодичного подання акціонерам повного та достовірного балансу, підтвердженого аудитором.

Остаточне підтвердження значущості балансу як однієї з форм публічної звітності відбулося у 1900 р., коли Нью-Йоркська фондова біржа одержала згоду всіх компаній, що зверталися за внесенням у реєстр, на публікацію річних звітів про фінансовий стан [2, с. 12].

Таким чином, на третьому етапі розвитку бухгалтерський баланс набув наукового обґрунтування. Із бухгалтерського балансу почали викристалізовуватися два поняття: балансу як способу перевірки правильності застосування подвійного запису та балансу як форми звітності. Водночас баланс починає набувати таких характеристик, як періодичність, достовірність і публічність. Складання балансу підпорядковується конкретно визначеній меті - відображення фінансового стану, визначення фінансового результату та виявлення наслідків дійсного чи потенційного припинення діяльності - та використовується в управлінні.

На наступному етапі розвитку бухгалтерського балансу продовжилося формування його особливостей під впливом різних облікових моделей.

Виокремлення облікових моделей почалося на початку ХХ ст. під впливом деяких факторів, серед яких такі: ступінь державного впливу на організацію обліку на підприємстві; орієнтація на задоволення інформаційних потреб користувачів інформації, які є основними постачальниками капіталу в країні (банки, держава, акціонери); пріоритетність макро- або мікроінтересів держави; геополітичне положення країни.

Виділяють дві найбільш поширені облікові моделі, що обумовили набуття бухгалтерським балансом його особливостей на цьому етапі розвитку:

- англо-американську облікову модель, що використовується в Австралії, Великій Британії, Канаді, Новій Зеландії, США;
- континентальну облікову модель, що широко розповсюджена у більшості західноєвропейських країн.

Для країн, що відносяться до англо-американської облікової моделі, характерним є довільний підхід до ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

Основою такого підходу є принцип: «Дозволено те, що не заборонено». Облікові стандарти в цих країнах не регламентуються державою, а розробляються професійними організаціями та мають не обов'язковий, а рекомендаційний характер. Ними передбачаються загальні принципи побудови обліку та звітності, усе інше визначається підприємством самостійно. Особливістю складання балансу у країнах, що відносяться до англо-американської облікової моделі, є відсутність чіткої законодавчої регламентації порядку оцінки статей балансу, його змісту, структури та форми подання.

Використання балансу в межах англо-американської облікової моделі здійснюється у двох напрямках:

- використання балансу як елементу методу бухгалтерського обліку у вигляді пробного балансу. При цьому останній вважається завершальною процедурою узагальнення облікової інформації перед складанням звітності, основне призначення якого полягає у виявленні помилок, що могли бути допущені у процесі ведення обліку. Дані пробного балансу використовуються для складання фінансової звітності;

- використання балансу як однієї з форм звітності. Баланс як форма звітності у межах англо-американської облікової моделі має два варіанти прояву - англійський та американський, кожному з яких характерні власні особливості у змісті та структурі, що відображено в додатку А.

На відміну від англо-американської облікової моделі, у західноєвропейських країнах, для яких характерна континентальна облікова модель, стандартам обліку та звітності надається статус законів. При цьому форма, зміст і структура бухгалтерського балансу визначені чинним законодавством і є обов'язковими для складання всіма підприємствами.

У більшості країн, що застосовують континентальну облікову модель, статті активу балансу розміщені за зростанням їх ліквідності, а статті пасиву - за скороченням термінів їх погашення. У деяких країнах статті балансу групуються ще й за економічним змістом (у розділах виокремлюються відповідні групи).

Наведені особливості балансу в межах різних облікових моделей більшою мірою стосуються формату цього звіту. Проте кожна країна має власні особливості щодо визнання, оцінки та відображення в обліку окремих видів активів, зобов'язань і капіталу, що суттєво впливають на зміст балансу.

Отже, на четвертому етапі розвитку бухгалтерський баланс набув характерних для нього сьогодні ознак і особливостей. Використання балансу здійснюється у двох напрямках: як елементу методу бухгалтерського обліку для узагальнення облікової інформації та контролю за правильністю ведення бухгалтерського обліку; як форми фінансової звітності, що відображає фінансовий стан підприємства та використовуються різними користувачами для прийняття рішень.

У подальшому розвиток ринку капіталу, пов'язаний із виникненням та функціонуванням транснаціональних корпорацій, інформатизація та глобалізація суспільства обумовили початок останнього етапу розвитку бухгалтерського балансу. Це пов'язано з тим, що забезпечення ефективного управління потребувало однорідної облікової інформації, яку не можна було отримати у зв'язку з розбіжностями у веденні обліку та складанні звітності різних країн. У відповідь на це почали формуватися міжнародні стандарти обліку та звітності, метою створення яких стала уніфікація вимог до облікової інформації, у тому числі й до бухгалтерського балансу.

На міжнародному рівні офіційним початком процесу уніфікації обліку та звітності вважається 29 червня 1973 року – дата створення Комітету з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (КМСБО). Його було засновано на підставі угоди, укладеної професійними організаціями

бухгалтерів Австралії, Великої Британії, Ірландії, Канади, Нідерландів, Німеччини, Мексики, США, Франції та Японії.

Початковою метою КМСБО було формулювання, видання та удосконалення в інтересах світового співтовариства стандартів бухгалтерського обліку, яких слід дотримуватися за умови подання фінансових звітів, а також сприяння прийняттю та дотриманню їх в усьому світі.

За 27 років своєї діяльності КМСБО видав 41 міжнародний стандарт з бухгалтерського обліку (МСБО), з яких на сьогодні діють 32.

У 2000 році КМСБО було реорганізовано та перейменовано на Раду з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (РМСБО). Відповідно до Статуту, метою РМСБО визнано максимальне наближення національних стандартів до міжнародних шляхом їх конвергенції з національними обліковими моделями. Після реорганізації КМСБО в РМСБО було прийнято рішення перейменувати Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО) у Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ).

Перший МСФЗ було затверджено 19 червня 2003 року, його дія поширюється на фінансову звітність починаючи із 2004 року. МСБО, випущені до цього періоду, зберігають свою чинність і будуть замінюватися МСФЗ поступово.

Отже, міжнародні стандарти бухгалтерського обліку і звітності було прийнято задля міжнародної уніфікації обліку та звітності, зокрема бухгалтерського балансу.

Отже, на п'ятому етапі розвиток бухгалтерського балансу відбувається у напрямі його вдосконалення як основної форми фінансової звітності, що в майбутньому має стати уніфікованою інформаційною базою про стан активів, зобов'язань і власного капіталу підприємства та буде широко використовуватися внутрішніми і зовнішніми користувачами для прийняття рішень.

3. Будова балансу як форми фінансової звітності в Україні.

Фінансова звітність підприємства (крім бюджетних установ, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності і суб'єктів малого підприємництва, визнаних такими відповідно з чинним законодавством) включає: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал та примітки до звітів. Форми фінансової звітності підприємств (крім банків) та порядок їх заповнення встановлюються Міністерством фінансів України за погодженням із Державним комітетом статистики України. [15]

Отже, розглянемо більш детальну структуру бухгалтерського балансу.

Актив балансу.

В ринковій економіці під активами балансу розуміється майнова маса, яка повинна активно працювати та приносити прибуток. Статті активу розташовуються по визначеній системі. В Україні актив балансу будується у порядку зростаючої ліквідності та поділяється на три розділи: необоротні активи, оборотні активи, оборотні активи, утримані для продажу, та групи вибуття.

Розділ 1 «Необоротні активи» поєднує різні по своєму економічному значенню статті балансу та містить зведення про засоби, вкладені у основні фонди та на інші цілі. Об'єднання їх у одному розділі обумовлено приналежністю до найменш ліквідних активів. Такі активи не призначені для продажу, а використовуються для виробництва продукції, її транспортування та збереження. Виробничі та фінансові вкладення тривалого користування характеризують діяльність підприємства. Тут зосереджені наступні статті.

Стаття «Основні засоби» включає вартість основних засобів як діючих, так тих, що знаходяться у запасі.

В статті «Нематеріальні активи» показуються активи, що не мають матеріальної форми, але мають значну вартість: права користування землею й ін. природними ресурсами; патенти, ліцензії, товарні знаки і т.п.

Стаття «Незавершені капітальні інвестиції» відображається вартість незавершених капітальних інвестицій у необоротні активи на будівництво, реконструкцію, модернізацію (інші поліпшення, що збільшують первісну (переоцінену) вартість необоротних активів), виготовлення, створення, вирощування, придбання об'єктів основних засобів, нематеріальних активів, довгострокових біологічних активів.

У статті «Довгострокові фінансові інвестиції» відображаються фінансові інвестиції на період понад один рік, а також всі інвестиції, які не можуть бути вільно реалізовані у будь-який момент. Цю статтю поділено на дві підстатті: фінансові інвестиції, що враховуються за методом участі у капіталі інших підприємств (рядок з кодом 1030) та інші фінансові інвестиції

У статті «Довгострокові біологічні активи» відображається вартість довгострокових біологічних активів, облік яких ведеться за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 30 "Біологічні активи". У цій статті наводяться справедлива (первісна, переоцінена) вартість, сума накопиченої амортизації (у дужках) і залишкова вартість довгострокових біологічних активів. До підсумку балансу включається справедлива вартість, а також залишкова вартість, яка дорівнює різниці між первісною (переоціненою) вартістю і сумою накопиченої амортизації.

В статті «Довгострокова дебіторська заборгованість» показується заборгованість фізичних і юридичних осіб, яка не виникає у ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців із дати балансу.

В статті «Відстрочені податкові активи» відображається сума податку на прибуток, яка підлягає відшкодуванню у наступних періодах внаслідок тимчасової різниці між обліковою і податковою базами оцінки.

У статті «Інші необоротні активи» наводяться суми необоротних активів, що не можуть бути включені до наведених вище статей розділу «Необоротні активи».

Загальним для статей активів першого розділу є те, що вони не змінюють свою економічну та фізичну форму протягом декількох років та вимагають тривалих джерел покриття, якими є власні засоби та довгострокові кредити та позики, що в сумі складають перманентний капітал.

Розділ 2 «Оборотні активи» включає оборотні активи підприємства, які приймають участь в виробничо-технологічному процесі, боргові права підприємства, також короткострокові фінансові зобов'язання та кошти. Основні статті розділу є такими.

В групі «Запаси» показуються запаси сировини, матеріалів, палива, покупних напівфабрикатів та комплектуючих виробів, тара; наявність на складі закінчених виробництвом виробів й ін.

У другому розділі враховується також дебіторська заборгованість, що утворюється з розрахункових взаємин підприємства з господарськими організаціями. Дебіторська заборгованість є важливою частиною оборотних коштів. По статті «Поточні фінансові інвестиції» показуються короткострокові (на термін не більш одного року) вкладення підприємства які можуть бути реалізовані в будь-який момент (крім інвестицій, які є еквівалентом грошових коштів).

В статті «Грошові кошти та їх еквіваленти» відображаються кошти у касі, на поточних рахунках та інших рахунках в банках, які можуть бути використані для поточних операцій, а також еквіваленти грошових коштів. В цій статті окремо наводяться кошти у національній та іноземній валютах. Кошти, які не використовуються для операцій протягом одного року, починаючи з дати балансу або протягом операційного циклу внаслідок обмежень, слід виключати зі складу оборотних активів і відображати як необоротні активи. Збільшення у динаміці по цій статті, як правило, свідчить про поліпшення фінансового стану підприємства.

В статті «Інші оборотні активи» відображаються суми оборотних активів, які не можуть бути включені до наведених вище статей розділу «Оборотні активи».

Стаття «Витрати майбутніх періодів» призначене для обліку витрат, фактично здійснених в звітному або попередніх звітних періодах, ті які підлягають віднесенню на витрати майбутніх періодів. До включають, наприклад, витрати на освоєння нових видів продукції, сплачена наперед орендна плата за взяті у оренду основні засоби, суми передплати періодичних видань та ін. Всі ці витрати у момент їх здійснення відображають на дебеті рахунка "Витрати майбутніх періодів". Із кредиту цього рахунка облічені витрати поступово, рівними сумами списують на відповідні рахунки витрат (виробництво, загальновиробничі, адміністративні витрати, витрати на збут тощо), до яких вони належать. Залишок рахунка "Витрати майбутніх періодів" може бути тільки дебетовим і показує суму витрат, що підлягають списанню в наступні звітні періоди.

Третій розділ активу «Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття» передбачає виділення в окрему групу тих довгострокових активів, балансову вартість яких буде відшкодовано, як правило, шляхом продажу, а не шляхом подальшої експлуатації. Чинним Планом рахунків для обліку цих об'єктів призначено субрахунок 286 «Необоротні активи та групи вибуття, утримувані для продажу» до рахунку 28 «Товари», на якому здійснюють облік руху товарно-матеріальних цінностей, що надійшли на підприємство з метою продажу. Таке визначення не можна застосовувати до операцій перекласифікації основних засобів із одного виду в інший, тому що придбання засобів праці здійснювалося з метою подальшого використання, а не продажу, і на момент прийняття рішення про реалізацію цей актив уже був на підприємстві, він не є новопридбаним.

Пасив балансу

В ринковій економіці пасив балансу показує, яка величина засобів (капіталу) вкладена у господарську діяльність підприємства, хто та якою мірою брав участь у створенні майнової маси підприємства. Пасив балансу визначається як зобов'язання за отримані цінності чи як вимоги на отримані підприємством ресурсів. Зобов'язання розрізняються по суб'єктах: одні з них

є зобов'язаннями перед власниками підприємства, інші - перед кредиторами, банками. Такий розподіл зобов'язань в балансі має важливе значення при визначенні терміновості їхнього погашення.

Статті пасиву групуються по ступені терміновості повернення зобов'язань. В бухгалтерському балансі власний капітал підприємства відбивається у першому розділі пасиву «Власний капітал». Основною статтею цього розділу «Зареєстрований капітал» показує суму засобів, інвестовану власниками задля забезпечення статутної діяльності підприємства.

В даному розділі відбиті залишки резервних фондів, утворених на підприємстві відповідно до законодавства і установчих документів, нерозподілений прибуток.

В статті «Зареєстрований (пайовий) капітал» наводиться сума пайових внесків членів спілок і інших підприємств, що передбачена установчими документами.

В статті «Капітал у дооцінках» акціонерні товариства показують суму, на яку вартість реалізації випущених акцій перевищує їхню номінальну вартість.

В статті «Додатковий капітал» відображається сума дооцінки необоротних активів, вартість активів, безкоштовно отриманих підприємством від інших юридичних або фізичних осіб, й інші види додаткового капіталу.

В статті «Резервний капітал» наводиться сума резервів, створених відповідно до чинного законодавства або установчих документів за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства.

В статті «Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)» відображається або сума прибутку, яка реінвестована в підприємство, або сума непокритого збитку. Сума непокритого збитку наводиться у дужках і вираховується при визначенні підсумку власного капіталу.

В статті «Неоплачений капітал» відображається сума заборгованості власників (учасників) за внесками до статутного капіталу. Дана сума наводиться у дужках та вираховується при визначенні підсумку власного капіталу.

В статті «Вилучений капітал» господарські товариства відображають фактичну собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством в його учасників. Сума вилученого капіталу наводиться у дужках та підлягає вирахуванню при визначенні підсумку власного капіталу.

Другий розділ пасиву «Довгострокові зобов'язання та забезпечення» показується сума заборгованості підприємства банкам за отриманими від них позиками, яка не є поточною. Наводиться заборгованість підприємства щодо зобов'язань з залучення позикових коштів (в інших суб'єктів господарювання), на які нараховуються відсотки. Показується сума податків на прибуток, що підлягають сплаті у майбутніх періодах внаслідок тимчасової різниці між обліковою ставкою та податковою базами оцінки.

Третій розділ «Поточні зобов'язання і забезпечення» включає короткострокові (до 1-го року) кредити банків і позики, а також притягнуті в ході розрахунків засоби кредиторів. Вони погашаються протягом року за рахунок поточних активів. Сюди входить заборгованість за внесками до позабюджетних фондів передбачених чинним законодавством.

Четвертий розділ пасиву «Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, і утриманими для продажу, та групами вибуття» тобто зобов'язання, які виникли на підприємстві в результаті продажу необоротних активів.

4. Підходи до побудови балансу за кордоном

Одна із найголовніших відмінностей побудови балансу за кордоном є форма розташування активу і пасиву – вертикальна чи горизонтальна – й групування статей. Порядок розміщення статей у балансі може значно варіюватись. Так, у горизонтальній формі – актив ліворуч, пасив праворуч – баланс подається у Бельгії, Італії, Німеччині, Португалії, Росії, США, Україні, Франції тощо. У Великобританії було прийнято зворотнє розміщення, останнім часом статті балансу записуються одна за одною. В Нідерландах законодавче закріплені дві форми балансу, що можуть використовуватись – або вертикальна, або горизонтальна.

Італійськими підприємствами баланс надається в звичайній горизонтальній формі – ліворуч "актив", праворуч – "пасив". Принцип групування статей – за їх економічним змістом, як у Німеччині. У кінці балансу вказують всі позабалансові зобов'язання компанії – гарантії видані та отримані, доручення, договірні зобов'язання по майбутніх купівлях та продажах, майбутні виплати по лізингу тощо. Безумовно, це досить суттєва інформація, вона дає зовнішнім користувачам бухгалтерської звітності – можливість отримати більш реальне уявлення про фінансовий стан компанії й оцінити ризики, що можуть виникнути у майбутньому.

У Швейцарії взагалі не має встановленої обов'язкової форми балансу, він може бути представлений у горизонтальній або вертикальній формі. Порядок класифікації не має значення: оборотні засоби та кредиторську заборгованість (до одного року) можна відображати до або після основних засобів та капіталу. Однак законом встановлена мінімально необхідна структура балансу. Так, відповідно до Кодексу зобов'язань, він повинен містити обов'язково чотири розділи: оборотні засоби, основні засоби, кредиторську заборгованість і капітал.

Принцип групування статей балансу у різних країнах також неоднорідний. У Італії та Німеччині статті групуються за економічним змістом. У деяких країнах групування здійснюється за ступенем ліквідності.

Наприклад, в Франції, Росії, Україні, Молдові, Німеччині й інших країнах, які користуються МСБО в якості національних стандартів, статті розташовуються у порядку збільшення ліквідності, у країнах англо-американської системи обліку, Естонії – у порядку її зменшення. Так, відповідно до вимог США основні компоненти балансового звіту групуються й викладаються у такому порядку:

активи – у порядку зменшення їх ліквідності;

зобов'язання – у порядку строків їх погашення. Чим ближче строк, тим раніше повинно бути показано зобов'язання;

власний капітал – у порядку його постійності, тобто першими показуються його різновиди, що найменшою мірою піддаються змінам.

У Великобританії "Закон про компанії" 1985 р. передбачає використання обох форм побудови балансу.

Відповідно до МСБО 1 "Подання фінансових звітів" кожному підприємству, базуючись на характері своєї діяльності, слід самостійно вирішувати: подавати чи не подавати поточні й непоточні активи і поточні та не поточні зобов'язання у вигляді окремої класифікації у балансі. Якщо підприємство прийме рішення не робити цієї класифікації, слід подавати усі активи й зобов'язання у порядку їх ліквідності.

У Португалії кожний рядок балансу відповідає двох- або трьохзначному номеру рахунку бухгалтерського обліку. Узагальнення наведених даних (комбінування рахунків) можливе тільки при складанні звітності малих підприємств. Цифрові дані у балансі надаються в вигляді трьох колонок: первісна вартість активів, нарахована амортизація, залишкова вартість.

Як свідчать дослідження у більшості випадків ті країни, що мають єдиний загальноприйнятий план рахунків, мають, відповідно, й регламентовану форму балансу. Ці самі країни, де підприємства розробляють власний план рахунків, форма балансу представлена в довільній формі, й

законодавство лише регламентує мінімальний набір інформації, що має бути відображена в балансовому звіті.

Згідно МСБО не можна згортати активи та зобов'язання (крім випадків коли є на те законне право) та об'єднувати вагомі статті з іншими статтями.

МСБО 1 "Подання фінансових звітів" (п. 66) зазначено, що основна частина балансу як мінімум повинна включати рядки, які відображають такі статті:

- основні засоби;
- нематеріальні активи;
- фінансові активи;
- інвестиції, що обліковуються за методом участі в капіталі;
- грошові кошти та їх еквіваленти;
- запаси;
- торговельна та інша дебіторська заборгованість;
- торговельна та інша кредиторська заборгованість;
- податкові зобов'язання та активи згідно з вимогами МСБО 12 "Податки на прибуток";
- забезпечення;
- непоточні зобов'язання, на які нараховуються відсотки;
- частка меншості;
- акціонерний капітал;
- випущений капітал та резерви.

Наведені рядки є широкими за своїм характером і згідно зі стандартом не повинні обмежуватися статтями, які підпадають під сферу застосування інших стандартів. Наприклад, рядок "Нематеріальні активи" включає гудвіл і активи, що виникають від витрат на розробки.

Додаткові рядки, заголовки й проміжні підсумки додаються в балансі, якщо цього вимагає будь-який інший МСБО або якщо їх відображення необхідне для правдивого показу фінансового стану підприємства.

Судження щодо того, чи подавати окремо додаткові статті, ґрунтується на оцінці:

- характеру й ліквідності активів та їх суттєвості, що, як правило, веде до окремого подання гудвілу і активів, що виникають від витрат на розробки монетарних й немонетарних активів, також поточних активів;
- їх функції у межах підприємства, що веде, наприклад, до окремого подання операційних і фінансових активів, запасів, дебіторської заборгованості, також монетарних активів та їх еквівалентів;
- сум, характеру й строків зобов'язань, що веде, наприклад, до окремого подання зобов'язань, на які нараховуються відсотки, а також забезпечень, поділених на поточні та непоточні (в разі доречності).

Стандарт вимагає, щоб підприємства розкривали у балансі (або в примітках до нього) подальшу підкласифікацію поданих рядків. Кожну статтю (якщо це доречно) слід поділяти на підкласи за їх характером, а також слід окремо розкривати суми дебіторської та кредиторської заборгованостей щодо материнського підприємства, споріднених дочірніх підприємств, асоційованих компаній та інших пов'язаних сторін.

У широкому розумінні актив – це будь-яка власність підприємства, будь-який предмет, матеріальний чи нематеріальний, який є цінністю для свого власника та включає у себе землю, будівлі, споруди, прилади, товарні запаси, інвестиції, дебіторську заборгованість, грошові кошти тощо. Наприклад, у Великобританії при оподаткуванні реалізованого приросту ринкової вартості капіталу до активів відносяться всі форми майна на території Великобританії та за кордоном, включаючи опціони, дебіторську заборгованість, власність, що виражена в правах, валюту (відмінну від фунтів стерлінгів) та іншу власність, створену особою, яка її продає, або яка належить їй, але не придбана. Однак до активів повинна включатись лише та власність, вартість якої може бути достовірно визначена.

Також під активом слід розуміти частину бухгалтерського балансу, що відображає матеріальні та нематеріальні цінності підприємства із точки зору їх складу та розміщення.

Відповідно до МСБО 1 актив слід класифікувати як поточний, якщо він:

- як очікується, буде реалізований або буде утримуватись для продажу чи споживання у звичайному процесі операційного циклу підприємства;
- утримується в основному з метою продажу або протягом короткострокового періоду та, як очікується, буде реалізований протягом дванадцяти місяців з дати балансу, або є грошовими коштами чи активом, еквівалентним грошовим коштам, не обмеженим в їх використанні.

Всі інші активи слід класифікувати як непоточні активи.

Стандарт використовує термін "непоточний", який включає матеріальні, нематеріальні, операційні та фінансові активи довгострокового характеру та не забороняє використовувати альтернативні описи, якщо значення є зрозумілим.

У більшості країн до довгострокових активів належать основні засоби, нематеріальні активи, інвестиції, фонди та інші активи. Наприклад згідно з ЗПБО США в балансовому звіті у частині основних засобів необхідно відображати наступні показники:

- баланси основних видів активів, які підлягають амортизації, залежно від їх характеру або призначення;
- накопичену амортизацію за основними видами активів або в сукупності;
- опис методів нарахування амортизації.

Що ж стосується нематеріальних активів, то у США нарахований по них знос, на відміну від українського балансу, частіше зазначається в примітках або у іншому місці звіту, а також на відміну від основних засобів, по них не ведеться контррахунок накопиченої амортизації.

Що ж стосується інвестицій та фондів, то вони відображаються в балансі у вигляді наступних показників:

- довгострокові інвестиції в акції іншої компанії, не призначені для продажу в даному році;
- довгострокові зобов'язання у цінні папери (облігації) іншої компанії;
- інвестиції у філії, включаючи довгострокову заборгованість цих філій материнській компанії;
- цільові фонди довгострокового користування, наприклад ті, що акумулюються для погашення облігацій компанії, фонди розвитку, фонди на заміну основного капіталу, довгострокові ощадні депозити;
- вартість виплат по страхуванню життя;
- довгострокові інвестиції в основні засоби, наприклад земля, будівлі які не використовуються для ведення поточних операцій, а також тимчасово не завантажені потужності.

У деяких країнах, останнім розділом у балансі також виділяють "інші активи", які включають у себе всі види активів, що не увійшли до попередніх розділів. Однією із складових тут можуть бути витрати майбутніх періодів, чи відкладені витрати, наприклад, орендна плата, сплачена за декілька років наперед тощо.

Наступний вагомий розділ балансу – це пасив, який відображає джерела утворення засобів підприємства і їх призначення (власні резерви, позики інших підприємств тощо). Пасив балансу у всіх країнах складається з двох великих частин: зобов'язання (короткострокові та довгострокові) та власний капітал. Статті розміщуються у порядку зменшення терміновості платежів (Естонія, США, Великобританія, Австралія тощо) або навпаки, у порядку збільшення (Польща, Росія, Франція, Німеччина, Молдова тощо).

Таким чином, капітал у балансі більшості країн представляється у вигляді:

- власного капіталу власників компанії;
- акціонерного (статутного) капіталу за номінальною, неномінальною та оголошеною вартістю;
- внесеного чи оплаченого капіталу;

- внесеного (чи оплаченого) капіталу, що перевищує номінальну (або оголошену) вартість акціонерного капіталу;
- іншого внесеного, чи оплаченого, капіталу;
- нерозподіленого прибутку.

Існує ряд правил, відповідно до яких готується цей розділ. Наприклад, обов'язково повинні бути вказані дозволені до випуску капітал, випущені акції, кількість та номінальна вартість та акції, що знаходяться в обігу.

Що стосується зобов'язання, то в пасиві вони представляються у вигляді:

- поточних зобов'язань, включаючи короткострокові відстрочені кредити та короткострокові зобов'язання, тобто такі, що підлягають сплаті у поточному періоді, частину довгострокових зобов'язань;
- довгострокових зобов'язань (включаючи довгострокові відстрочені кредити);
- довгострокових позик та кредитів;
- зобов'язань з оренди;
- облігацій та інших довгострокових зобов'язань.

5.Можливості вдосконалення балансу як форми звітності

Розвиток бухгалтерського обліку доказує незмінність покладеного на нього завдання, яке полягає у забезпеченні об'єктивного визначення кінцевих фінансових результатів діяльності підприємства і обчислення конкретних їх показників. Дане завдання вирішується застосуванням рахунків, подвійного запису, оцінки, калькуляції, балансового узагальнення, звітності. Оскільки основними користувачами облікової інформації є інвестори і фінансові аналітики, банки та постачальники, що зорієнтовані переважно на інформацію бухгалтерського балансу, останньому як методу бухгалтерського обліку і якості його інформації вчені та практики стали приділяти більше уваги.

Потрібно зауважити, що баланс й інші форми фінансової звітності, незважаючи на певні зміни, внесені під час їх трансформування, все ще не повністю відповідають вимогам міжнародних стандартів обліку та фінансової звітності й потребам фінансового менеджменту. Загалом, це стосується принципу суттєвості інформації. Міжнародні стандарти передбачають, що суттєвість інформації визначає переважно керівництво підприємства, ґрунтуючись на тому, наскільки серйозно ця інформація може вплинути на прийняття користувачем звітності управлінських рішень. Проте національні П(С)БО передбачають жорсткий перелік статей фінансової звітності.

Чинний бухгалтерський баланс ще не повністю відповідає потребам контролю за дотриманням прийнятого у фінансовому менеджменті “золотого правила ліквідності”, згідно з яким активи підприємства мають фінансуватися пасивами такої самої строчності. Це пов'язано з недостатньо чітким розмежуванням у балансах українських підприємств поточних і непоточних активів та зобов'язань. Самі розробники національних П(С)БО визнають, що розділ II пасиву балансу “Довгострокові зобов'язання та забезпечення” є зобов'язаннями з невизначеним терміном погашення [18, с. 90]. Наприклад, забезпечення витрат персоналу переважно є поточними

зобов'язаннями. Серед зобов'язань щодо цільового фінансування чи інших зобов'язань можуть бути як поточні, так і довгострокові зобов'язання.

У розділі третьому активу балансу «Необоротні активи, утримані для продажу, та групи вибуття» зазначено, що якщо необоротні активи, група вибуття визнаються утримуваними для продажу після дати балансу, то таке визнання здійснюється на наступну дату балансу. Оскільки об'єкт основних засобів на дату звітності за перше півріччя уже реалізований, то немає потреби переводити його до складу оборотних запасів на момент продажу. Проте ведення обліку необоротних активів, що не заплановано вибути з активного використання у звітному періоді, на рахунку 10 «Основні засоби» до моменту реалізації буде суперечити П(С)БО 7 «Основні засоби», з якого вилучено вимогу списання з балансу об'єкта основних засобів у разі його вибуття внаслідок продажу. Тобто об'єкти, що утримуються для використання, продажу підлягати не можуть.

У цьому контексті слід зауважити, що й Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, характеризуючи рахунки класу 4 “Власний капітал та забезпечення зобов'язань”, однозначно відносить усі види забезпечень до різновидів власного капіталу.

Порівняння взаємозв'язків, наведених на додатках В та Г, показує, що п'ятиблочний баланс російських підприємств має очевидні переваги. Він дає змогу чітко виокремити довго- та короткострокові зобов'язання, а тому значно спрощуються економічні взаємозв'язки між активом і пасивом балансу, що поліпшує його як дескриптивну модель фінансового стану підприємства. При цьому інформаційна місткість цієї моделі є навіть вищою. Баланси російських підприємств охоплюють 81 показник, а українських – лише 59. Ця відмінність стосується як активу, так і пасиву, які в балансах російських підприємств подані докладніше. Разом з тим, інформація російського балансу є одночасно й більш агрегованою, оскільки він охоплює менше статей першого порядку і більше субстатей.

П'ятиблочна схема балансу з чітким поділом активів і зобов'язань на довгострокові та поточні дає можливість користувачам фінансової звітності без проблем розрахувати суму власного оборотного капіталу (далі - ВОК) одним із двох способів, що дають однакові результати:

а) як різницю між оборотними активами й короткостроковими зобов'язаннями;

б) як різницю між сумою власного капіталу, резервів та довгострокових зобов'язань і сумою необоротних активів.

Водночас за чинного балансу українських підприємств існує проблема неоднозначності поглядів на методику розрахунку цього важливого фінансового показника. В інструктивно-методичних документах державних економічних відомств, професійних організацій бухгалтерів та аудиторів України, наукових виданнях і посібниках з економічного та фінансового аналізу можна знайти принципово відмінні способи розрахунку суми ВОК. Цей показник у різних джерелах ще називають робочим капіталом, власними оборотними коштами або власними оборотними активами. Відмінність способів розрахунку ВОК порушує єдність методичної основи аналізу фінансового стану підприємств.

Одним з перших звернув увагу на цю проблему у 2002 р. В. Мовчаренко, який виявив у вітчизняній економічній літературі сім способів розрахунку ВОК. На його думку, це спричинює викривлення величини ВОК [21, с. 372]. На неоднозначність методик розрахунку цього та інших показників в аналізі фінансової звітності звертає увагу також Є. Іонін, розглядаючи аналітичні аспекти проблеми впровадження в Україні Міжнародних стандартів розкриття фінансової інформації (IOSCO) [22, с. 30]. Однак ці автори не повністю розкривають основні причини виникнення наведеної проблеми.

В останні роки кількість пропонованих способів розрахунку ВОК в економічній літературі навіть збільшилася. Запропоновані методики

розрахунку цього показника за причинами виникнення відмінностей між ними можна поділити на дві групи.

До першої групи методики розрахунку ВОК можна віднести ті з них, які не враховують “золоте правило ліквідності”, таким чином і реальні взаємозв’язки активу з пасивом балансу, які випливають із цього правила. Розглянемо найголовніші із них.

В методичних рекомендаціях для виявлення ознак неплатоспроможності підприємства й ознак дій із приховування банкрутства, фіктивного банкрутства або доведення до банкрутства, затверджених наказом Мінекономіки України від 19.01.2006 р. № 14, власні оборотні активи рекомендується розраховувати як різницю між підсумками розділу I пасиву балансу “Власний капітал” і підсумком розділу I активу “Необоротні активи” [23]. За такого підходу довгострокові зобов’язання підприємства до уваги не беруться. Хоча відомо, що вони разом із власним капіталом є нормальним джерелом фінансування необоротних активів. Через цю методику розрахунку фактична величина ВОК знижується на суму наявних довгострокових зобов’язань підприємства. Слід звернути увагу, що така методика розрахунку показника ВОК із цього нормативного документа, перший варіант якого був затверджений ще у 2001 р., висвітлена у багатьох підручниках і посібниках з економічних дисциплін, виданих в Україні.

Д. Шиян, Л. Строченко рекомендують визначати робочий капітал, тобто ВОК, як різницю між сумою власного капіталу (розділ I пасиву) разом із забезпеченнями наступних витрат і платежів (розділ II пасиву) та сумою необоротних активів (розділ I активу) [24, с. 101].

Інший спосіб розрахунку ВОК без врахування довгострокових зобов’язань пропонує Л. Чернелевський, який рекомендує визначати наявність “власних та прирівняних до них коштів в обороті”, віднімаючи необоротні активи (розділ I активу) від суми власного капіталу (розділ I пасиву), збільшеного на стійкі пасиви – заборгованість з оплати праці і соціального страхування з розділу IV пасиву балансу [21, с. 154].

Друга група включає такі методики розрахунку ВОК, які крім власного капіталу визнають за нормальне джерело фінансування необоротних активів також довгострокові зобов'язання. Але при цьому у зв'язку з недостатньо чітким розмежуванням в балансі поточних й довгострокових активів та зобов'язань не цілком послідовно дотримуються вимоги “золотого правила ліквідності”.

В. Івахненко пропонує розраховувати ВОК як різницю між підсумком розділів I “Власний капітал”, II “Забезпечення наступних витрат і платежів”, III “Довгострокові зобов'язання” пасиву балансу і підсумком розділу I активу “Необоротні активи” [22, с. 152]. Значна умовність такої методики розрахунку очевидна, оскільки всі забезпечення майбутніх витрат і платежів прирівнюються до власного капіталу, всі доходи майбутніх періодів вважаються поточними зобов'язаннями, а витрати майбутніх періодів – поточними активами, що не завжди відповідає дійсності.

У економічній літературі, крім розглянутих, можна знайти ще й інші способи розрахунку ВОК. Така їх множинність у одних випадках зумовлена необґрунтованістю методик розрахунку, а інших – незадовільністю подання інформації у вітчизняному балансі, а ще в інших – і першим, і другим.

У вище сказаному, показник ВОК є одним із основних у аналізі фінансового стану підприємства. Його використовують для оцінки задовільності структури балансу, фінансової стійкості підприємства. Із використанням цього показника розраховують більшість фінансових коефіцієнтів, за якими можна визначити стан фінансової рівноваги між активами та пасивами суб'єкта господарювання. До них належать:

- коефіцієнт самофінансування оборотних активів;
- загальний коефіцієнт покриття;
- коефіцієнт маневреності власного капіталу;
- коефіцієнт ліквідності ВОК та ін.

Тому неправильне або недостатньо точне визначення суми ВОК за даними бухгалтерського балансу призводить до викривлення низки

фінансових коефіцієнтів, як наслідок, до неадекватних оцінок фінансового стану підприємств.

Висновок

Дослідивши питання складання бухгалтерського балансу на підприємстві можна зробити наступні висновки.

Слід сказати, що статті українського балансу розташовані не хаотично й довільно, а у визначеній послідовності. Принцип побудови статей активу балансу по ліквідності полягає у тім, що всі статті ранжуються, починаючи від найменш ліквідних (Основні засоби), до більш ліквідного (Запаси), й закінчуючи абсолютно ліквідною статтею (Кошти). Статті ж пасиву балансу групуються по ступені терміновості повернення, та розташовуються по зростаючій терміновості.

Між активом й пасивом балансу існує тісний взаємозв'язок. У аналітичному плані значний інтерес представляють взаємозв'язку балансових статей. Статті активу й пасиву балансу взаємозалежні. Кореспонденція балансових статей за схемою "вид активу - відповідне джерело покриття у пасиві" особливо наочно виявлялася в звітності минулих років. Досить тверда регламентація формування та використання різних джерел засобів, а також значна деталізація балансу дозволяли встановлювати та контролювати багато аналітичних взаємозв'язків на рівні розділів, груп статей й окремих статей балансу. Зміни, зв'язані, зокрема, із посиленням економічної самостійності суб'єктів, що хазяюють, а також зі зміною порядку підготовки звітності, привели до того, що встановлення аналітичних взаємозв'язків на рівні балансових статей зараз утруднено.

У балансі постійно змінюється склад статей. Зміни йдуть по двох напрямках. Перший напрямок зв'язаний із агрегуванням ряду статей, істотним зменшенням кількості показників в балансі. Багато статей (виробничі запаси, товари й ін.) раніше приводилися у балансах в розгорнутому виді. Другий напрямок зв'язаний з введенням в баланс нових видів активів та джерел покриття. Це обумовлено введенням окремих елементів ринкової економіки, виходом усе більшого числа підприємства на міжнародний ринок.